

Лариса Ткачук

**ПЕДАГОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УСПІХУ В НАВЧАННІ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ
В. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет імені Павла
Тичини

Л. В. Ткачук

**ПЕДАГОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УСПІХУ В НАВЧАННІ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ
В. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Монографія

Умань
Видавець «Сочінський М. М. »
2016

УДК 37(477)(092)
ББК 74.03(4Укр)-8
Т48

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Уманського державного педагогічного університету імені
Павла Тичини
(протокол № 6 від 29 листопада 2016 р.)*

Рецензенти:

І. І. Доброскок, чл.-кор. НАПН України, доктор педагогічних наук, професор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»;

Н. В. Слюсаренко, доктор педагогічних наук, професор Херсонського державного університету;

Т. Д. Кочубей, доктор педагогічних наук, професор Уманського державного педагогічного університету.

Ткачук Л. В. Педагогічне забезпечення успіху в навчанні молодших школярів у творчій спадщині В. О. Сухомлинського: монографія. – Умань: «Видавець Сочінський М. М. », 2016. – 192 с.

У монографії на основі широкої джерельної бази висвітлено педагогічні умови забезпечення успіху в навчанні учнів молодшого шкільного віку в педагогічній спадщині В. Сухомлинського. Здійснено методологічний та змістовий аналіз категорії «успіх»; прослідковано генезу проблеми успіху в навчанні в історії філософсько-педагогічної думки та в експериментальних дослідженнях зарубіжних і вітчизняних учених. Проаналізовано практичний досвід видатного педагога та його погляди на шляхи, чинники та умови забезпечення успіху в навчанні молодших школярів. Показано можливості творчого застосування ідей В. Сухомлинського щодо визначеної проблеми в сучасній педагогічній практиці.

Розрахована на науковців, викладачів, учителів, студентів, усіх, хто цікавиться розвитком національної освіти в Україні.

Ткачук Л. В., 2016

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. УСПІХ У НАВЧАННІ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА.....	10
1.1. Методологічний і змістовий аналіз категорії «успіх».....	10
1.2. Генеза проблеми успіху в навчанні учнів в історії філософської та педагогічної думки.....	36
1.3. Теоретичні та експериментальні дослідження феномена «успіх».....	53
РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УСПІХУ В НАВЧАННІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	68
2.1. В. Сухомлинський про сутність категорії «успіх у навчанні».....	68
2.2. Успіх у навчанні молодших школярів в системі роботи Павлівської середньої школи.....	83
2.3. Включення учнів у ситуацію особистісного переживання успіху в новаторському педагогічному досвіді.....	118
2.4. Методика впровадження ідеї успіху в навчанні у сучасній початковій школі.....	124
ВИСНОВКИ.....	149
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	155
ДОДАТКИ.....	179

ВСТУП

Соціально-економічні реформи й духовний розвиток нашого суспільства зумовили докорінну зміну підходів до освіти. Однією з основних рис сучасної парадигми освіти є відмова від стереотипних поглядів на педагогічний процес як на процедуру засвоєння знань, умінь і навичок. Утвердження «педагогіки особистості» спонукає до сприйняття кожного учня як індивідуальності, виокремлення сильних і слабких сторін його характеру, сприяючи позитивному розвитку сутнісних рис; шанобливого ставлення до дитини, орієнтації на концептуальний підхід: заохочувати до учіння не шляхом насилля, а шляхом довіри, толерантності, заохочення, успіху.

Світовий педагогічний досвід та інноваційна практика переконливо доводять необхідність підготовки компетентної особистості, яка легко адаптується до інформаційного суспільства ХХІ ст. і спроможна гармонізувати потребу власної самореалізації з потребами суспільства. Таку особистість може виховати тільки навчальний заклад, що сповідує принцип педагогіки діяльнісного розвитку, природовідповідності, гуманізму та успіху.

У молодшому шкільному віці навички навчальної діяльності тільки починають формуватися. Повноцінна реалізація соціально-педагогічних функцій початкового навчання, що, вирішуючи низку складних специфічних проблем, властивих тільки цій ланці, покликане створити надійну основу успішного навчання школярів на наступних етапах освіти, – значуще завдання, оскільки «кожна стадія розвитку особистості характеризується своїми психологічними новоутвореннями, які, включаючись до складу генетично більш пізніх стадій, не розчиняються в них, а навпаки, суттєво збагачуються, оскільки нова, більш складна система наділяє їх системною якістю...» [187, с. 8].

Кожна дитина ще до вступу до школи так чи інакше відчула радість успіху і гіркоту невдач, проте тільки у школі вони набувають офіційного характеру, постійно реєструються і протоколюються публічно. Пережитий саме в цей час успіх може суттєво вплинути на подальшу долю учня. Людині потрібне піднесення у пошуках «Я» та сенсу життя, бо заряд оптимізму, отриманий ще в дитинстві, гартує характер, підвищує життєздатність, стає основою, фундаментом плідної, результативної діяльності впродовж творчого життя людини.

«Живильні сили для всього дерева учіння йдуть насамперед від почуттів маленького школяра, від того, як його зустрічає школа і перший учитель. Якщо надії малюка на радість від шкільного життя справджуються, зміцнюється допитливість, виникає інтерес, який і є сильним мотивом учіння», – справедливо зауважує О. Савченко [211, с. 149], наголошуючи, що «вихідним для вчителя має бути прагнення добитися, щоб усі учні неодноразово пережили почуття справжнього успіху» [211, с. 165], оскільки «як сонце потрібне всьому живому, так і розвитку мотивації учіння потрібні стимулююче середовище і цілеспрямований вплив через систему педагогічних прийомів» [211, с. 152]. Почуття успіху змінює ставлення дитини до навчання, навчального предмета, спонукає нові інтереси, бажання, прагнення, адже природі людини властиве почуття задоволення від успіху, однак такого задоволення, яке відкриває людині перспективу нової діяльності і нового просування вперед, уможливорює усвідомлення учнем власної компетентності, що є важливим фактором позитивної «Я – концепції».

У соціальному житті людини надзвичайно важливий перший, хоча б незначний, успіх у житті, зазначає У. Глассер (U. Glasser), зауважуючи, що для дитини природним «полігоном» радощів і розчарувань, успіхів і невдач є школа й усе, що з нею пов'язане. Саме вона, передусім, визначає, в якому напрямі відбудеться розвиток особистості: позитивному, чи, навпаки, обтяженому постійними зривами і невдачами. Якщо дитині вдається досягти успіху в школі, у неї є всі шанси на успіх у житті [43].

Проблема успіху є спільною для філософів, соціологів і психологів, оскільки це поняття – багатомірне, що зумовлюється багатозначністю, поліструктурністю, поліфункціональністю життя людини, її діяльності. Посилення останнім часом інтересу до проблеми успіху в житті людини привело до появи значної кількості публікацій, автори яких формулюють «правила», «закони» успіху [24; 53; 58; 59; 61; 65; 78; 127; 129; 141; 145; 220; 266; 267; 278; 296]. Існує багато методик, використовуючи які (як вважають їх автори), можна досягти гармонії власного «я» з оточуючим світом, що є основним інструментом у досягненні успіху. Найпопулярніші у нас роботи засновника трансакційного (трансактного) методу, відомого американського психотерапевта Е. Берна (E. Bern) [23], Д. Карнегі (D. Carnegie) [78], автора гештальт-вправ Ф. Перлза (F. Perlz) [165] та ін.

Для з'ясування філософських аспектів феномена успіху значущими є роботи Є. Головахи [45–47], І. Кона [105–107], Г. Тульчинського [280], Л. Сохань [144; 192; 193] та ін.

Очевидність представленості феномена успіху на психолого-педагогічному зрізі особистісних утворень учня у сфері соціальних почуттів, переконань, установок, ставлення до навчання, до власного «Я» диктує необхідність вивчення генезису його «включення» у сферу особистості, впливу на прояв її активності. У роботах таких відомих дослідників, як К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, П. Анохін, В. Асєєв, А. Бодальов, Л. Божович, В. Вілюнас, Л. Виготський, Б. Додонов, О. Запорожець, О. Леонтьєв, Б. Ломов, В. Мясіщев, О. Овчиннікова, А. Ольшаннікова, К. Платонов, С. Рубінштейн, П. Сімонов, О. Тихомиров, Г. Шингаров, К. Шорохова, П. Якобсон та ін. окреслений підхід до вивчення успіху в єдності відображуваного й мотиваційного, регуляційного аспектів, з урахуванням обумовленості успіху ситуаціями, що виникають в діяльності учня, і її особистісної детермінації. Психологічні дослідження успіху розкривають низку закономірностей, що дозволяють скласти характеристику його структурного і функціонального місця в навчальній діяльності школярів. Важливими для здійснення такого підходу є положення О. Леонтьєва і С. Рубінштейна про роль успіху як необхідної детермінанти діяльності, зумовленої співвідношенням між спонуканням до діяльності й успішністю її виконання [125; 208–209].

У низці досліджень успіх розглядається у зв'язку з проблемою рушійних сил розвитку дитини, мотивації її поведінки і формування особистості [33–36; 66; 113; 138; 140]. Експериментально підтверджено, що соціальні очікування особистості виявляються у процесі активної соціальної взаємодії як мотиваційні детермінанти поведінки [13; 23; 146; 198]. Динамічні й змістові характеристики успіху мають вікові відмінності і визначаються співвідношенням самооцінки, рівня домагань і досягнень індивіда, об'єктивованих у результатах його діяльності [1; 4; 15; 24; 36; 54; 121; 143; 148; 150; 224; 295].

Аналіз результатів психолого-педагогічних досліджень стосовно проблеми навчання дітей дає змогу виділити такі основні напрями, в яких успіх пов'язується: з діяльністю учнів (Б. Ананьєв, І. Бех, Л. Божович, М. Боришевський, В. Давидов, О. Леонтьєв,

Н. Менчинська, С. Рубінштейн та ін.); з їхньою пізнавальною активністю і самостійністю (Л. Арістов, Д. Вількєєв, М. Данилов, Б. Єсіпов, Н. Половнікова, О. Савченко, Г. Щукіна та ін.); з багатьма аспектами проблемного навчання (Т. Кудрявцев, М. Махмутов, І. Харламов та ін.); з мотивами учіння (А. Зільберштейн, В. Ільїн, О. Леонтьєв, А. Маркова, П. Якобсон та ін.); з проблемами запобігання неуспішності (Ю. Бабанський, Н. Менчинська та ін.); з ефективністю навчання (І. Огородніков, В. Онищук, Л. Щукіна та ін.); з основами наукової організації праці (Ю. Бабанський, В. Паламарчук, І. Раченко, І. Федоренко та ін.).

Окремі аспекти проблеми успіху в навчанні висвітлено у дисертаційних роботах Л. Гаврищак, К. Дрозденко, Г. Коберник, О. Копилової, В. Марківа, Л. Прокіпець, Л. Скрипченко, В. Ямницького та ін.

Упродовж тривалого часу у вітчизняній системі освіти з причини політичних, соціальних, релігійних установок були властиві такі аксіологічні особливості, як «тенденція принизити, поставити під сумнів будь-який особистий успіх – чи то в педагогічному, чи в учнівському середовищі; ставка на усереднений рух до загальної мети, на фронтальні форми і методи освіти на протигагу індивідуалізованим і груповим технологіям» [31, с. 72].

У сучасних умовах трансформації суспільного устрою в Україні, інтеграції її у світовий культурний та економічний простір, зазначає О. Сухомлинська, досить помітне місце в нашому житті посіли так звані предметні цінності, які, як вважали, були притаманними лише капіталістичному суспільству і які досить інтенсивно (й успішно) розроблялись на Заході. Це – особистий інтерес, раціональність, успіх, престиж. У повсякденному житті саме ці прагматичні раціоналістичні цінності набувають дедалі більшого значення, особливо для молоді [226, с. 107].

Високий динамізм соціального часу й зростання «ролі людини як творця соціального світу і як архітектора свого індивідуального життєвого проекту» [144, с. 13], неминуче диктують необхідність формування людини з розвиненим почуттям власної гідності, яка усвідомлює самоцінність, сумлінно ставиться до своїх невідчужених прав, відчуває відповідальність за те, що відбувається з нею самою і з оточуючою її дійсністю. Отже, виникла необхідність розвитку істинної сутності людини, її

природних нахилів, соціального спрямування, всього того, що реалізує її право бути самою собою.

Таким чином, дослідження проблеми успіху нині набуває особливої актуальності передусім у зв'язку з явно окресленим соціальним замовленням на пошуки нових організаційних форм і методів навчання й виховання, що дозволяють підняти навчально-виховний процес у початковій школі на якісно новий рівень побудови школи майбутнього як «школи індивідуальності і варіативності» (І. Бех, С. Гончаренко, В. Кремень, В. Кузь, О. Савченко, М. Ярмаченко та ін.). Актуальність проблеми посилюється ще й тим, що серед учнів загальноосвітніх шкіл спостерігається певний спад пізнавального інтересу, відсутність позитивної мотивації до навчальної діяльності, а питання успіху дитини у навчанні не знаходить достатнього відображення у змісті роботи педагогічних колективів. Посилення інтересу до успіху як рушійної сили поведінки людини, стрижня особистості і системотворчої його ролі пов'язано також і з виявленою в останні роки його складністю і глибиною [37; 43; 192; 226; 280].

Для удосконалення процесу навчання необхідно мобілізувати резерви психічного розвитку учнів, сформувати у них готовність до навчальної праці. Тепер вже недостатньо забезпечити школярів необхідною сумою знань: важливо навчити школярів учитися, сформувати стійке позитивне ставлення до навчальної діяльності. Показовим є той факт, що Національна комісія з освіти Великобританії ще у 1993 р. надрукувала доповідь «Вчитися досягати успіхів» (Learning to succeed) з підзаголовком – «Радикальний погляд на освіту сьогодні і стратегія на майбутнє». Назва її перегукується з відомою доповіддю ЮНЕСКО «Вчитися бути» (1972) і вказує на те, що треба виховувати, вчити і готувати учнів не тільки до життя, «буття», але й до успіху, до його досягнення. У доповіді наголошується, що «знання і вміння застосовувати їх стали центральними у досягненні успіхів в економіці, в особистому і громадському благополуччі» [41, с. 94]. Головним завданням якісної освіти, зазначається в доповіді, є уміння досягати успіхів. «Центральним у нашому баченні освіти у майбутньому столітті є те, що всі діти з раннього дитинства навчатися досягати успіху», – підкреслюють автори. Оволодіти у школі навичками і бажанням учитися, впевненістю у своїх силах – ось запорука успіху в житті [41, с. 94].

Сучасні складні задачі, поставлені перед школою, обумовлюють і необхідність пошуку принципово нових шляхів розвитку освіти і виховання, і доцільність звернення до досвіду кращих педагогів минулого і сьогодення.

В історії педагогічної думки ідея успіху в навчанні учнів знайшла свою практичну реалізацію і виявила великі виховні можливості у педагогічних системах Я.-А.Коменського, Ж.-Ж.Руссо, Й.-Г.Песталоцці, Ф.-А.Дістервега, Г.Сковороди, К.Ушинського, Л.Толстого, Я.Корчака, А.Макаренка та ін. Гідним продовженням їхніх прогресивних поглядів є творча спадщина видатного педагога-гуманіста В.Сухомлинського. Переймаючи естафету гуманістичного принципу передової вітчизняної й світової педагогіки, він не повторював уже відомі педагогічні істини, а переосмислював їх, розвивав, підносив на якісно новий, вищий ступінь, творчо застосовував відповідно до умов діяльності конкретного колективу, власних можливостей щодо технології їх впровадження. Тому науковий аналіз і об'єктивна оцінка нагромадженого В.Сухомлинським досвіду «педагогіки успіху» дозволяє повніше і глибше оцінити багате творче й практичне його значення, визначити нові шляхи його реалізації у навчально-виховному процесі школи ХХ ст., оскільки «нова школа – це школа, в якій діяльність дитини постійно супроводжується ситуацією успіху і яка послідовно готує її для досягнення успіху упродовж всього життя» [144, с. 36].

Окремі аспекти проблеми успіху в навчанні у педагогічній спадщині видатного педагога-гуманіста привертали увагу дослідників Л.Абрамової, С.Білецької, Н.Безлюдної, М.Богуславського, Г.Бондаренка, В.Василенка, І.Зязюна, Н.Комісаренко, Т.Кочубей, К.Кривошеєнко, В.Кузя, Д.Пашенка, О.Петренко, А.Розенберга, О.Савченко, В.Свиридова, І.Суржикової, О.Сухомлинської та ін.

У здійсненому дослідженні ми виходимо з концептуальних засад, що, на нашу думку, відіграватимуть значну роль в організації навчально-виховного процесу в школі ХХ ст., а саме: любов до дитини; педагогічний оптимізм, віра педагога у можливості кожного учня; атмосфера доброзичливості, емоційного комфорту, як гуманізація взаємодій «учитель-учень», «учень-учень»; створення умов для переживання учнями успіху в навчанні, як цілісної системи, що охоплює такі складники: формування

«пристрасного бажання вчитися» і «передчуття успіху», усвідомлення успіху як результату напруження волі, розуму, праці повною мірою своїх сил і виявлення власних можливостей – вищого рівня людського життєздійснення; стимулювання до нового успіху.

